

УДК 159.001.378

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2022-103-1-64-77>

## ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

**О. В. Вдовіченко**

ORCID 0000-0002-3553-1106

**І. П. Кондратьєва**

ORCID 0000-0003-0360-4072

**Л. В. Балла**

ORCID 0000-0001-7225-9001

*У статті представлено результати теоретичного аналізу та емпіричного дослідження проблеми формування толерантності в процесі навчання у закладі вищої освіти. Доведено, що толерантність – це складне соціокультурне явище сучасного світу, яке характеризується терпимим ставленням до іншого, є важливою соціально-психологічною умовою, яка покращує результати співпраці та спілкування, є умовою ефективності соціальних зв'язків, усталених і нових форм комунікативної взаємодій в суспільному житті. З боку особистості толерантність – це активна життєва позиція, яка формується при визнанні універсальних прав та основних свобод людини, виявляється в намірі досягнути порозуміння і гармонії різних мотивів, орієнтацій і думок без застосування сили; це інтегральна риса індивідуального світу людини. Толерантність – складне психологічне явище, яке має специфічну структуру і розглядається в комплексі мотиваційно-ціннісного, когнітивного, емоційно-вольового, конативного та рефлексивного компонентів.*

*Дослідження рівня розвитку толерантності здобувачів психологічної освіти на різних етапах навчання у закладі вищої освіти показало, що рівень толерантності суттєво підвищується в процесі навчання. Найбільшого розвитку досягає толерантність як риса особистості, найменшого – етнічна толерантність. Вербальна толерантність у досліджуваних різних років навчання сформована на середньому рівні, але динамічно зростає. Ми вважаємо, що вербальна толерантність пов'язана з рівнем розвитку комунікативної компетентності та соціального інтелекту.*

*Комунікативна толерантність також розвивається у процесі навчання у закладах вищої освіти. Найбільших змін зазнають показники за шкалами: «неприйняття або нерозуміння індивідуальності іншої людини», «використання себе як еталона при оцінці поведінки і способу мислення інших людей», «категоричність або консерватизм в оцінках інших людей», «невміння приховувати або згладжувати неприємні почуття при зіткненні з некомунікабельними якостями партнерів», «прагнення підігнати партнера під себе, зробити його «зручним»», «невміння прощати іншим помилки, незручність, ненавмисно заподіяні неприємності», «нетерпимість до фізичного або психічного дискомфорту, створеного іншими людьми».*

*Отже, система навчання майбутніх психологів у закладах вищої освіти сприяє формуванню та розвитку толерантності особистості.*

**Ключові слова:** толерантність, вища освіта, навчальний процес, здобувач вищої освіти, психолог.

**Постановка проблеми.** У суспільному житті України існують об'єктивні чинники, які ускладнюють виховання толерантності у молоді. Пов'язано це в першу чергу з ослабленням ролі держави і зниженням її авторитету в суспільстві і в світі, економічною кризою, девальвацією цінностей вітчизняної історії, культури і нації в цілому. Також існують суб'єктивні чинники, які ускладнюють формування толерантності, а саме: психофізіологічні властивості людини, задатки та здібності, професійно-значущі якості, рівень освіченості та кваліфікації, практичний досвід роботи у певній галузі, рівень розвитку моральної культури, самосвідомості тощо.

Фахівці галузі вищої професійної освіти відзначають численні факти порушень соціальної поведінки здобувачів освіти: порушення навчальної дисципліни на заняттях та у поза аудиторній діяльності, конфліктність у стосунках з викладачами та одногрупниками, неспроможність прилаштуватися до вимог, які висуває навчально-освітнє середовище ЗВО тощо.

В останні роки найбільш поширеним є визначення толерантності як терпимого ставлення до будь-яких варіацій світогляду, поведінки і зовнішнього вигляду іншої людини. У сучасному розумінні толерантність – це здатність людини, спільноти, держави сприймати і поважати інших.

Толерантність є ознакою зрілої особистості, яка має адекватну самооцінку, відчуття самоповаги, набір моральних норм і цінностей, не потребує приниження іншої людини для власного самоствердження. Вона

формується завдяки наявності в особистості адекватного ставлення до себе, критичного мислення, мотивації терпимості та прийняття інших осіб.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор.** Толерантність як особливість свідомості або особистісна риса не є вродженою і може ніколи не розвинути в онтогенезі. Формування толерантності передбачає відмову від соціальних упереджень, негативних соціальних стереотипів, об'єктивне ставлення до будь-якої людини, незалежно від її індивідуальних особливостей. У вітчизняній науці достатньо уваги приділяється проблемі виховання толерантності (О. Бондаренко, Ж. Вірна, О. Власова, В. Волошина, Ю. Долинська, В. Панок, Н. Пов'якель, Т. Федотюк, Н. Чепелева та ін.). Науковці займаються такими проблемами, як: створення соціально-психологічних умов для толерантної взаємодії, толерантного освітнього простору, особистісно-орієнтованого підходу в освітньому процесі, основою якого є суб'єкт-суб'єктні взаємини в системі «викладач-студент»; формування культури спілкування; розвиток критичного мислення, яке дозволяє аналізувати та приймати унікальні якості особистості, індивідуальні та етнічні прояви людини.

М. Мацьковський виділяє дві форми толерантності особистості – вербальну та поведінкову:

- 1) вербальна толерантність передбачає використання позитивних суджень, вживання слів і виразів, адекватних рівню соціальної культури;
- 2) поведінкова толерантність визначається позитивною манерою спілкування і ненасильницькими діями відносно партнера та передбачає застосування позитивних дій, взаємоповагу, конструктивність та ефективність взаємодії (Мацьковський, 2001).

Основними умовами формування толерантності у здобувачів вищої освіти є: інформованість здобувачів про сутнісні та змістовні характеристики толерантності; формування толерантності в сфері особистих цінностей і її перетворення в регулятивний механізм професійної діяльності; формування вмінь та навичок толерантної міжособистісної взаємодії; установок на толерантність, що складаються із здібності та емоційно-вольової готовності до діалогу з іншою людиною; використання спеціальних лекційних, дискусійних та ігрових форм у навчальному процесі ЗВО для формування толерантності.

**Мета статті** – дослідити та проаналізувати психологічні особливості толерантності студентів-психологів різних курсів.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Толерантність є професійно важливою якістю психолога, вона допомагає пізнавати індивідуально-психологічні особливості, установки, переконання інших

людей та конструктивно спілкуватися з ними. Тому розвиток толерантності у майбутніх психологів є важливою складовою розвитку професійної компетентності. Крім цього, психолог має бути готовим до розв'язання проблем інтолерантного ставлення до інших людей та розвитку толерантності у суб'єктів професійної діяльності (Чепелева, Пов'якель, 1998).

Дослідження проблеми формування толерантного ставлення до інших людей у майбутніх психологів є актуальним тому, що робота психолога безпосередньо пов'язана із взаємодією з різними людьми, які мають власні погляди, установки, переконання, цінності, етичні норми, характер, здібності тощо. Метою професійної діяльності психолога є допомога людині, незалежно від її індивідуальних особливостей, культури, сенсів життя, релігійних поглядів тощо.

Толерантність передбачає наявність установки на прийняття особистості людини, розуміння людини, конструктивне спілкування. Основою толерантного ставлення є повага до особистості, прийняття її різноманітних проявів, поглядів, недоліків. Це означає ставлення до іншої людини із співчуттям, співпереживанням, розумінням цінності особистості та бажанням допомогти. Психолог має допомогти людині зрозуміти власні особливості, у разі потреби – трансформувати поведінку та погляди, завдяки її усвідомленню невідомості деяких переконань та вчинків (Докукіна, 2008).

У роботі ми дотримуємося погляду на толерантність як на психологічний феномен, який дозволяє без осуду приймати та поважати погляди, переконання, поведінку, індивідуально-психологічні, етнічні, культурологічні та інші особливості людей.

На думку І. Беха, суб'єктивною умовою толерантності є усвідомлення відмінностей між людьми, їх фізичної, психологічної неоднаковості та повагою цих відмінностей, здатність будувати партнерський діалог (Бех, 2012).

З точки зору Л. Рюмшиної, інтолерантність – це проблема особистих установок, цінностей, сенсів, мотивації, які можуть змінюватися під впливом зовнішніх та внутрішніх перетворень (Рюмшина, 2002).

Серед основних психологічних умов розвитку толерантності у здобувачів психологічної освіти науковці виділяють:

- формування системи психологічних знань та загальної обізнаності, забезпечення набуття високого рівня професійних знань, вмінь та навичок, формування компетенцій, які дозволяють зрозуміти психічні та поведінкові особливості людини;

- формування комунікативної компетентності, яка передбачає шанобливе та доброзичливе ставлення до особистості кожної людини;
- розвиток емпатії, яка розкриває можливості для співчутливого ставлення до людей та є ознакою толерантності;
- застосування у навчальному процесі практичних завдань та ігор, які сприяють розвитку вміння та навичок професійного спілкування, заснованого на толерантному ставленні до суб'єкта професійної діяльності;
- толерантне ставлення викладачів до здобувачів вищої освіти; прийняття педагогами здобувачів такими, якими вони є; створення умов для відкритого діалогу один з одним з повагою думок, міркувань, переконань.

Формування толерантності у майбутніх психологів потребує створення доброзичливого середовища, у якому кожний здобувач під час навчання у закладах вищої освіти буде мати можливість розвивати власну особистість, викладачі намагатимуться розуміти здобувача та активно взаємодіяти з ним для досягнення спільних цілей навчально-виховного процесу.

У дослідженні брали участь здобувачі вищої психологічної освіти 1 та 4 років навчання ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса) та комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» (м. Харків). Загальна кількість досліджуваних – 55 осіб. При підготовці майбутніх психологів у закладах вищої освіти здійснюється цілеспрямований розвиток різних видів толерантності на лекційних, практичних, інтерактивних заняттях. Певний рівень толерантності – є професійно важливою якістю психолога і його підвищенню приділяється увага в процесі навчання. Для того, щоб оцінити ефективність подібних заходів, було організоване наше дослідження.

У відповідності до мети та завдань дослідження використано такі психодіагностичні методики: експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (Г. Солдатова, О. Кравцова, О. Хухлаєва, Л. Шайгерова); «Опитувальник для вимірювання толерантності» (В. Магун, М. Жамкочян, М. Магура); «Методика діагностики загальної комунікативної толерантності» (В. Бойко); для статистичного аналізу результатів – t-критерій Стюдента.

У загальному розумінні толерантність – це терпимість ставлення до людей, повага їх думок, вміння слухати, розуміти іншу людину. Толерантність як особистісна властивість, виявляється у спілкуванні і полягає у самовладанні, поважності, розумінні, емпатії до інших людей, навіть якщо їх думки, упередження, расова або релігійна приналежність відрізняються від власних. Толерантність актуалізується також при

виникненні конфлікту, в умінні його уникати або вирішувати конструктивним шляхом, у недопущенні будь-яких образливих або насильницьких дій.

Було проведено дослідження певних параметрів толерантності здобувачів-психологів, які навчаються на різних курсах. Отримані результати відображені в таблицях 1, 2, 3.

Таблиця 1

## Рівень толерантності здобувачів-психологів різних курсів (бали)

| Шкали                             | 1 курс<br>n=28 | 4 курс<br>n=27 | t    | p-рівень |
|-----------------------------------|----------------|----------------|------|----------|
| Етнічна толерантність             | 22,3±7,5       | 25,3±8,6       | 0,62 | > 0,05   |
| Соціальна толерантність           | 36,2±12,2      | 33,8±11,4      | 0,49 | > 0,05   |
| Толерантність як риса особистості | 19,0±6,5       | 31,2±10,6      | 2,51 | ≤ 0,05   |
| Загальний рівень толерантності    | 77,5±25,9      | 90,3±30,2      | 2,47 | ≤ 0,05   |

Отримані результати свідчать про те, що у здобувачів (майбутніх психологів) рівень толерантності підвищується у процесі навчання. Найбільшого розвитку досягає толерантність як риса особистості, найменшого – етнічна толерантність.

Етнічна толерантність – це поблажливе ставлення однієї етнічної групи до іншої. Інтолерантність ґрунтується на переконанні в перевазі цінностей власної групи над усіма іншими. Для інтолерантності характерними є нездатність розглянути, зрозуміти та прийняти особливості соціокультурних особливостей іншої групи, якщо вони не збігаються або суб'єктивно суперечать будь-якій усталеній моделі. В інтолерантних осіб вище потреба в етнічній асоційованості, вони більш активно реагують на національні проблеми. Більшість з них переконана в необхідності відчувати себе частиною «своєї нації». Все це говорить про те, що для осіб з переважанням інтолерантних установок прагнення надати своїй групі більш високий позитивний статус, підняти її престиж більшою мірою мотивовано зсередини.

Необхідно також відзначити, що толерантна особистість: не сприймає дихотомічної логіки; не розділяє дійсність на «правильну» і «неправильну»; має стійкість до фрустрації; терпляче ставиться до обмежень; приймає себе; не робить проєкцію внутрішнього конфлікту назовні; бере відповідальність за власне життя та поведінку; має високий рівень емпатії та адекватності міжособистісного сприйняття в порівнянні з інтолерантними особами. Інтолерантні особи зазвичай проєктують власні установки на партнера, а толерантні оцінюють та аналізують установки інших. Тобто толерантні

особистості краще розуміють інших людей, ніж інтолерантні, що дуже важливо для ефективного виконання діяльності психолога.

Таблиця 2

**Показники толерантності вербальної поведінки здобувачів-психологів різних курсів (бали)**

| Шкала                   | 1 курс    | 4 курс    | t    | p-рівень |
|-------------------------|-----------|-----------|------|----------|
| Вербальна толерантність | 44,8±15,1 | 61,5±20,6 | 2,44 | ≤0,05    |

Вербальна толерантність передбачає відсутність принизливих, образливих слів на адресу співрозмовника і використання позитивних суджень (зважених, неупереджених, доказових, конструктивних, що виключають елементи стереотипізації, агресії). Як показали результати дослідження, вербальна толерантність у досліджуваних обох груп сформована на середньому рівні, але динамічно зростає в процесі навчання. Ми вважаємо, що вербальна толерантність пов'язана з рівнем розвитку комунікативної компетентності та соціального інтелекту здобувачів вищої психологічної освіти.

Під комунікативною компетентністю зазвичай розуміють здатність встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми (Ляпунова, 2016). Набуття комунікативного досвіду відбувається не тільки в ході безпосередньої взаємодії, також з літературних джерел, театрального мистецтва, кіномистецтва людина отримує знання про особливості комунікативних ситуацій, проблеми міжособистісної взаємодії і способи їх вирішення.

Соціально-комунікативна компетентність також безпосередньо пов'язана з особливостями соціальних ролей, які грає людина у соціумі. Але соціальна роль не визначає поведінку особистості в деталях, кожна людина сама вирішує, інтерпретує та наповнює індивідуальним змістом кожен конкретну роль. Цей процес залежить від особистісних характеристик кожної людини, її комунікативного досвіду, життєвих та професійних завдань тощо. Будь-яка соціальна роль пропонує певні шаблони поведінки, але завжди має певний «діапазон можливостей» виконання, що сприяє особистісному забарвленню кожної соціальної ролі.

Таким чином, аналіз показав, що вербальна толерантність це складне, багатокomпонентне, динамічне утворення, яке пов'язане з різними соціальними та психологічними здібностями особистості.

Таблиця 3

## Показники загальної комунікативної толерантності здобувачів-психологів різних курсів (бали)

| Шкали                                                                                                        | 1 курс     | 4 курс    | t    | p-рівень |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|-----------|------|----------|
| Неприйняття або нерозуміння індивідуальності іншої людини                                                    | 11,7±4,1   | 8,1±2,9   | 2,47 | ≤ 0,05   |
| Використання себе як еталону при оцінці поведінки і способу мислення інших людей                             | 10,4±3,6   | 13,6±4,7  | 2,20 | ≤ 0,05   |
| Категоричність або консерватизм в оцінках інших людей                                                        | 12,6±4,3   | 8,2±2,9   | 3,02 | ≤ 0,01   |
| Невміння приховувати або згладжувати неприємні почуття при зіткненні з некомунікабельними якостями партнерів | 9,1±3,2    | 5,4±1,9   | 2,54 | ≤ 0,05   |
| Прагнення переробити, перевиновувати партнерів                                                               | 11,3±3,9   | 9,6±3,3   | 1,17 | > 0,05   |
| Прагнення підігнати партнера під себе, зробити його «зручним»                                                | 14,8±5,1   | 8,4±2,9   | 4,39 | ≤ 0,001  |
| Невміння прощати іншим помилки, незручність, ненавмисно заподіяні неприємності                               | 10,2±3,5   | 7,3±2,6   | 2,09 | ≤ 0,05   |
| Нетерпимість до фізичного або психічного дискомфорту, створюваному іншими людьми                             | 14,1±4,8   | 9,7±3,4   | 3,02 | ≤ 0,01   |
| Невміння пристосовуватися до характеру, звичок і бажань інших                                                | 9,3±3,2    | 8,5±3,0   | 0,55 | > 0,05   |
| Загальний показник                                                                                           | 103,5±34,6 | 78,8±26,4 | 2,52 | ≤ 0,05   |

Отримані результати вказують на відносно високий рівень інтолерантності у досліджуваних здобувачів вищої психологічної освіти обох груп. При цьому слід зазначити, що комунікативна толерантність розвивається в процесі навчання у закладі вищої освіти. Найбільше змінилися показники за такими шкалами: «Неприйняття або нерозуміння індивідуальності іншої людини» ( $p \leq 0,05$  за критерієм Ст'юдента), «Використання себе як еталону при оцінці поведінки і способу мислення інших людей» ( $p \leq 0,05$ ), «Категоричність або консерватизм в оцінках інших людей» ( $p \leq 0,01$ ), «Невміння приховувати або згладжувати неприємні почуття при зіткненні з некомунікабельними якостями партнерів» ( $p \leq 0,05$ ), «Прагнення підігнати партнера під себе, зробити його «зручним»» ( $p \leq 0,001$ ), «Невміння прощати іншим помилки, незручність,



ненавмисно заподіяні неприємності» ( $p \leq 0,05$ ), «Нетерпимість до фізичного або психічного дискомфорту, створюваному іншими людьми» ( $p \leq 0,01$ ).

Комунікативна толерантність є одним з феноменологічних проявів комунікативної компетентності особистості. Вона визначає ставлення особистості до інших людей і відображає ступінь терпимості до емоційних станів, індивідуальних особливостей і вчинків партнерів по взаємодії. У ряді досліджень толерантність пов'язують з емоціями. Серед основних функцій емоцій, крім пристосувальної, сигнальної, оцінної, регуляторної називається комунікативна функція (Ляпунова, 2016).

Механізм виникнення і проявів комунікативної толерантності пов'язаний з психологією емоційного відображення індивідуальних відмінностей. У механізмі комунікативної толерантності головну роль грає сумісність чи несумісність якостей партнерів – інтелекту, характеру, звичок, темпераменту тощо. Тобто партнери аналізують та оцінюють якості, стани один одного на рівні окремих структур особистості.

Комунікативна толерантність проявляється в тих випадках, коли людина або не бачить особливих відмінностей між структурами власної особистості й особистості партнера, або не має негативних переживань стосовно відмінностей. Таким чином, чим менше неприємних і неприйнятних відмінностей знаходить одна людина в іншій, тим вище у неї рівень комунікативної толерантності, тим рідше вона засуджує індивідуальність іншого або дратується стосовно відмінних рис. Підвищення рівня толерантності відбувається тоді, коли людина вчиться долати або згладжувати негативні враження від відмінностей між структурами власної особистості й особистості партнера; має змогу усувати обставини, які викликають або підкреслюють ці відмінності.

Людина, яка має високий рівень комунікативної толерантності, спокійна, стійка до стресових ситуацій, врівноважена, сумісна з різними людьми. Завдяки цим перевагам у її присутності створюється психологічно комфортна обстановка для спільної діяльності, досягнення синергічного ефекту. Недостатній рівень розвитку комунікативної толерантності пов'язаний з негативними реакціями особистості на виявлені відмінності між структурами власної особистості й особистості партнера.

Комунікативна толерантність передбачає наявність у людини емпатії, самоконтролю, витримки та інтелектуальної гнучкості. Вона розглядається як багатовимірна характеристика особистості, що має складну структуру, основними складовими якої є мотиваційно-ціннісний, когнітивний, емоційно-вольовий та поведінковий компоненти. Таким чином, комунікативна толерантність це важлива та необхідна властивість психолога, яка допомагає оптимізації процесів спілкування, взаємодії та

діяльності в цілому, є одним з елементів комунікативної компетентності професійного психолога.

**Висновки.** Дослідження та аналіз проблеми толерантності здобувачів психологічної освіти різних років навчання показали, що толерантність розвивається впродовж навчання, її рівень підвищується під впливом спеціально організованого навчання, в процесі набуття професійних знань, умінь та навичок у закладах вищої освіти відповідного типу.

### Література

1. Балл Г. О. Про співвідношення принциповості і толерантності. *Педагогіка толерантності*. 1997. № 1–2. С. 110–111.
2. Безугла М. В. Формування у студентської молоді духовно-культурних цінностей освіти: дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2015. 237 с.
3. Бех І. Д. Духовні цінності як надбання особистості. *Рідна школа*. 2012. № 1–2. С. 9–12.
4. Виховна робота зі студентською молоддю: навчальний посібник. Ред. Т. Ю. Осипова. Одеса : Фенікс, 2006. 286 с.
5. Галицький І. Нормативні засади концепції формування толерантності в українському суспільстві. *Право України*. 2011. №9. С. 294–301.
6. Гамрецький І. Толерантність і духовна безпека молоді. *Рідна школа*. 2005. № 4. С. 26.
7. Грива О. А. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища: автореф. дис. ... докт. філос. наук. Київ, 2008. 32 с.
8. Довгополова Я. В. Толерантність як ціннісна парадигма освіти в контексті євроінтеграції. *Педагогічні шляхи реалізації загальноєвропейських цінностей у системі освіти України*: зб. наук. праць. За заг. ред Г. Є. Гребенюка. Харків : Стиль Іздат, 2005. 326 с.
9. Докукіна О. М. Толерантність у вихованні. *Енциклопедія освіти*. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 913 с.
10. Домінанти духовного світу українців: навч. посіб. Суми : Університетська книга, 2010. 250 с.
11. Корженко К. Що таке толерантність? *Педагогіка толерантності*. 2006. № 2-3. С. 6.
12. Крейн І. Концепція толерантності як універсальної категорії еволюції розуму: мета підхід. *Вісник Національної Академії наук України*. 2006. № 11. С. 22–42.
13. Кремень В. Г. Орієнтовна концепція толерантності. *Позакласний час*. 2010. № 7. С. 44–46.
14. Кремень В. Г. Толерантність як імператив: національна ідентичність в добу глобалізації. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського*. 2011. Вип. 1. С. 6–9.
15. Ляпунова Т. А. Функції толерантності як соціально значущої цінності. *Педагогічні науки*. 2016. Вип. 69. Т. 3. С. 119–122.

16. Мацковский М. С. Толерантность как объект социологического исследования. *Век толерантности: Научно-публицистический вестник*. 2001. Вып. 3–4. С. 84–99.
17. Нікольсон П. Толерантність як моральний ідеал. «Вісник» УрМІОН. 2002. № 1. С. 5–9.
18. Сакалюк, О. Феномен толерантності в контексті полікультурної освіти. *Наука і освіта*. 2011. № 3, с. 79–82.
19. Толерантність у молодіжному середовищі: методико-бібліографічні матеріали. Укл. Є. Кулик. Київ : Державна бібліотека України для юнацтва, 2008. 80 с.
20. Чепелева Н. В., Пов'якель Н. І. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога. *Психологія*. Київ: НПУ ім. Драгоманова, 1998. Вип. 3. С. 35–41.
21. Ясько Б. А. Толерантність у сучасному суспільстві. Київ : Наукова думка, 2012. 142 с.

### References

1. Ball, G. O. (1997). Pro співвідношення прyncиповості і толерантності [On the relationship between principle and tolerance]. *Pedahohika tolerantnosti*, 1-2, 110–111 (ukr).
2. Bezuhla, M. V. (2015). *Formuvannia u studentskoi molodi dukhovno-kulturnykh tsinnosti osvity* [Formation of spiritual and cultural values of education in student youth]. (Thesis of Candidate of Pedagogical Sciences), 237. Kyiv (ukr).
3. Bekh, I. D. (2012). Dukhovni tsinnosti yak nadbannia osobystosti [Spiritual values as the property of the individual]. *Ridna shkola*, 1-2, 9–12 (ukr).
4. Osipova, T. Yu. (Ed.). (2006). *Vykhovna robota zi studentskoiiu moloddui: navchalnyi posibnyk* [Educational work with student youth: textbook], 286. Odessa: Phoenix (ukr).
5. Halytsky, I. (2011). Normatyvni zasady kontseptsii formuvannia tolerantnosti v ukrainskomu suspilstvi [Normative principles of the concept of tolerance formation in Ukrainian society]. *Pravo Ukrainy*, 9, 294–301 (ukr).
6. Hamretsky, I. (2005). Tolerantnist i dukhovna bezpeka molodi [Tolerance and spiritual security of youth]. *Ridna shkola*, 4, 26 (ukr).
7. Hryva, O. A. (2008). *Tolerantnist v protsesi stanovlennia molodi v umovakh polikulturnoho seredovyshcha* [Tolerance in the process of formation of youth in a multicultural environment]. (Abstract of Thesis of Doctor of Philosophical Sciences), 32. Kyiv (ukr).
8. Dovhopolova, Ya. V. (2005). Tolerantnist yak tsinnisna paradyhma osvity v konteksti yevrorintehratsii [Tolerance as a value paradigm of education in the context of European integration]. *Pedahohichni shliakhy realizatsii zahalnoievropeiskyykh tsinnosti u systemi osvity Ukrainy: zb. nauk. prats.*, 326. H. E. Grebeniuk (Ed.). Kharkiv: Styl Izdat (ukr).
9. Dokukina, O. M. (2008). *Tolerantnist u vykhovanni. Entsyklopediia osvity* [Tolerance in education. Encyclopedia of Education], 913. Kyiv: Yurinkom Inter (ukr).

10. *Dominanty duchovnoho svitu ukrainsiv: navch. posib.* [Dominants of the spiritual world of Ukrainians: textbook] (2010). Sumy: University Book (ukr).
11. Korzhenko, K. (2006). Shcho take tolerantnist? [What is tolerance?]. *Pedahohika tolerantnosti*, 2-3, 6 (ukr).
12. Crane, I. (2006). Kontseptsii tolerantnosti yak universalnoi katehorii evoliutsii rozumu: meta pidkhid. [The concept of tolerance as a universal category of evolution of the mind: the goal approach]. *Visnyk Natsionalnoi Akademii nauk Ukrainy*, 11, 22–42 (ukr).
13. Kremen, V. H. (2010). Oriientovna kontseptsii tolerantnosti [Approximate concept of tolerance]. *Pozaklasnyi chas*, 7, 44–46. (ukr).
14. Kremen, V. H. (2011). Tolerantnist yak imperatyv: natsionalna identychnist v dobu hlobalizatsii [Tolerance as an imperative: national identity in the age of globalization]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho*, 1, 6–9 (ukr).
15. Lyapunova, T. A. (2016). Funktsii tolerantnosti yak sotsialno znachushchoi tsinnosti [Functions of tolerance as a socially significant value]. *Pedahohichni nauky*, 69, Vol. 3, 119–122 (ukr).
16. Matskovsky, M. C. (2001). Tolerantnost kak ob'ekt sotsyolohycheskoho yssledovaniya [Tolerance as an object of sociological research]. *Vek tolerantnosti: nauchno-publytsystycheskyi vestnyk*, 3–4, 84–99 (rus).
17. Nicholson, P. (2002). Tolerantnist yak moralnyi ideal [Tolerance as a moral ideal]. *Visnyk UrMION*, 1, 5–9 (ukr).
18. Sakalyuk, O. O. (2011). Fenomen tolerantnosti v konteksti polikulturnoi osvity [The phenomenon of tolerance in the context of multicultural education]. *Science and education*. 2011. № 3, p. 79–82 (ukr).
19. Kulik, E. (2008). *Tolerantnist u molodizhnomu seredovyshchi: metodyko-bibliohrafichni materialy* [Tolerance in the youth environment: methodological and bibliographic materials], 80. Kyiv: State Library of Ukraine for Youth. (ukr).
20. Chepeleva, N. V., & Poviakel, N. I. (1998). Teoretychne obgruntuvannia modeli osobystosti praktychnoho psykholoha [Theoretical justification of the personality model of a practical psychologist]. *Psykhohihiia*, 3, 35–41. Kyiv: M.Dragomanov NPU named after a (ukr).
21. Yasko, B. A. (2012). *Tolerantnist u suchasnomu suspilstvi* [Tolerance in modern society], 142. Kyiv: Naukova Dumka (ukr).

## PSYCHOLOGICAL FEATURES OF TOLERANCE OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

**O. V. Vdovichenko, I. P. Kondratieva, L. V. Balla**

*The article presents the results of theoretical analysis and empirical research of the problem of the formation of tolerance in the learning process at a higher educational institution. It has been proved that tolerance is a complex socio-cultural phenomenon of the modern world, characterized by a tolerant attitude towards another person, is an*

important socio-psychological condition that improves the results of cooperation and communication, a condition for the effectiveness of social ties, established and new forms of communicative interactions in public life. On the part of the individual, tolerance is an active life position, which is formed in the recognition of universal human rights and fundamental freedoms, manifests itself in the intention to achieve mutual understanding and harmony of various motives, orientations and thoughts without the use of force; it is an integral feature of the individual world of a person. Tolerance is a complex psychological phenomenon with a specific structure, which is considered in a complex of motivational-value, cognitive, emotional-volitional, conative and reflexive components.

The study of the level of development of tolerance of applicants for psychological education at different stages of training in a higher educational institution showed that the level of tolerance increases significantly in the process and in the result of training. Tolerance as a personality trait reaches the greatest development, ethnic tolerance reaches the least. Verbal tolerance among subjects of different years of study was formed at an average level, but it is growing dynamically. We believe that verbal tolerance is associated with the level of development of communicative competence and social intelligence. Communicative tolerance also develops in the course of study at a higher education institution. The greatest changes undergo indicators on the scales: "rejection or misunderstanding of the individuality of another person", "using oneself as a standard in assessing the behavior and way of thinking of other people", "categorical or conservatism in the assessments of other people", "inability to hide or smooth out unpleasant feelings in a collision with non-communicative qualities of partners", "the desire to adjust a partner to fit himself, to make him "comfortable"", "inability to forgive others for mistakes, inconvenience, unintentionally caused troubles", "intolerance to physical or mental discomfort created by other people".

Consequently, the system of training future psychologists in higher educational institutions contributes to the formation and development of personal tolerance.

**Key words:** Tolerance, higher education, educational process, applicant, psychologist.

**Вдовіченко Оксана Володимирівна** – доктор психологічних наук, доцент кафедри теорії та методики практичної психології, ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна). E-mail: werta\_2i@ukr.net

**Vdovichenko Oksana Volodymyrivna** – Doctor of Psychological Sciences, associate professor, State institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky (Odesa, Ukraine). E-mail: werta\_2i @ukr.net

**Кондратьєва Ірина Павлівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психіатрії, медичної та спеціальної психології, ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна). E-mail: irasp\_1975@gmail.com

**Kondratieva Iryna Pavlivna** – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychiatry, Medical and Special Psychology, State

Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky” (Odesa, Ukraine). E-mail: irasp\_1975@gmail.com

**Балла Людмила Володимирівна** – старший викладач кафедри теорії та методики дошкільної освіти, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (м. Харків, Україна). E-mail: ballamila\_1@gmail.com

**Balla Liudmyla Volodymyrivna** – Senior Lecturer, Department of Theory and Methods of Preschool Education, Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy, Kharkiv Regional Council (Kharkiv, Ukraine). E-mail: ballamila\_1@gmail.com